

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

No 52 (2086) 13 may 2020-ci il

(əvvəli öten sayılarımızda)

XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvelləri Azərbaycan tarixində mühüm döñüş dövrüdür. Bu dövr xalqımızın yadelli əsarətindən azad olması, müstəqil dövlətçilik ənənələrinin yenidən bərpası və bu uğurda mübarizəsi kimi tarixə daxil olmuşdur. Azərbaycanda Monqolların ağalığına son qoyulmuş, eyni zamanda Orta Asiyadan yeni təhdit Teymurilərin hückumları başlanmışdır. Bu gərgin dövrdə xalqımızın azadlığı, dövlətçilik ənənələrinin bərpası kimi ağır missiyanı Qaraqoyunlu tayfaları öz üzərlərinə götürmüdüür.

Qaraqoyunluların mənşəyi:

Tarixi qaynaqlardan məlum olur ki, bu tayfa (Qaraqoyunlu, həmçinin də Ağqoyunlu) birləşməsi "Türkman" adlanan etnik qrupa mənsub olub. Bu frazanın yaranması ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Bir xalac rəvayətində deyilir ki, Makedoniyalı İskəndər Şərqdə xalac tayfları ilə qarşılaşarkən onların türklərə oxşadığını qeyd edir və bu səbəbdən də xalacları "Türk manənd" (Türkə bənzər) adlandırmışdır. Beləlik-lə də ilk dəfə "Türkmən-türkman" ifadəsi meydana çıxmışdır. Tarixçilər isə bu ifadənin yaranmasın başqa cür

izah edirlər. V.V.Bartold bu barədə yazır: "Türkmən" bu söz XI əsrden ilk əvvəl İran tarixçiləri Qardizi və Əbü'l Fəzil Beyhəqi tərəfindən fars dilinin cəmində - "Türkmanan" formasında, türklər "oğuz", ərəblər "quzz" mənasında işləmişdir. "Türkmən" istilahı ilk dəfə ərəb coğrafiyasının əl-Müqəddəsinin əsərində "et-türkman" və yaxud "türkmani-yun" şəklində xatırlanmışdır. "Türk manənd" ("Türkman") - əsil məkanı və mənşəyi çox da aydın olmayan bu sözü Mahmud Qaşqarı fars etimologiyasına əsasən "Türkə bənzər", "Türkə oxşar" şəklində təqdim etmişdir. Mahmud Qaşqarı yalnız oğuzlan deyil, qarluqların da özlerini "Türkman" adlandırdığın qeyd edir. Tədqiqatçıların fikrine görə, X əsrədə oğuzlar islam dinini qəbul etdikdən sonra onlara "Türkmən" və ya "Türkman" deyilmişdir. Bu barədə V.V.Bartold yazır: "müsəlman oğuzlar həmçinin ::Türkman" (Türkmənlər) adlandırılmağa başlıdları. V.I.Jirmunski qeyd edir: ::Türk-

mən" etnik istilahına ərəb mənbələrinin X əsrin II yarısından etibarən təsadüf olunur. Türk tədqiqatçısı F.Köprülü də Mahmud Qaşqarinin məlumatlarına əsaslanmış və "Türkman" adını müsəlman əqidəli oğuzlara verildiyini göstərmişdir.

Faruq Sümer də Biruninin verdiyi məlumatlara əsaslanaraq islamı qəbul etmiş oğuzlara "Türkman" deyildiyini qəbul edir". Digər tərəfdən "Türkman" sözünün hələ VIII əsr Çin ensiklopediyası "Tundyan"da "teqomen" formasında İsləndiyini göstərmüşdür. Tarixi mənbələrdə oğuzların islamı qəbul etməsi X əsrə təsadüf edir ki, bu halda VIII əsr Çin ensiklopediyasında "Türkman" ifadəsinin işlənməsi yuxarıda qeyd edilən fikirlərlə ziddiyət təşkil edir. Bu fakt hələ də aydınlaşdırılmışdır. Bununla bərabər müasir tarixşünaslıqda "Türkmən" sözü islam dinini qəbul etmiş oğuzlara verilmiş bir ad kimi qəbul olunur. "Türkmən" istilahı həm də oğuzların daha çox köçərilik etmiş hissəsinə şamil edilmişdir. Müasir Azərbaycan dilində "tərkəmə" kəlməsinin mövcud olması bununla əlaqələndirilir. Maraqlıdır ki, orta əsrlərin Bizans müəllifləri də Kiçik Asiyadakı köçəri oğuzları "Türkmən" adı ilə təqdim etmişdir.

Qaraqoyunluların oğuzların hansı boyuna mənsub olması ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Faruq Sümer XV əsrin Osmanlı tarixçilərindən Mövlana Şükullahə əsasən Qaraqoyunluların Oğuz nəslindən Dəniz xanın oğulları olan İğdir, Büğdüz, Yivə və Kınık boyalarından birinə mənsub olduğunu bildirir. Tarixçilərin böyük əksəriyyəti Yivə boyu ilə Qaraqoyunluların nəslini qohumluq əlaqələrinin olduğunu qeyd

edirlər. Onlar bunu Qaraqoyunlu sık-kələrində olan damgaların Oğuz damgalarından daha çox Yivə damgasına bənzəməsi ilə əsaslandırırlar.

Qaraqoyunluların Azərbaycanda məskunlaşması:

XI əsrde Azərbaycana və Kiçik Asiyaya gəlmiş türk-səlcuq tayflarının əsas hissəsini oğuzlar təşkil etmişdir. Bu tarixə III (həmçinin sonuncu) türk axını kimi düşərək Azərbaycan xalqının formalaşmasını başa çatdırın hadisə hesab olunur. Bu axında Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu tayflarının da olduğu və həmin tayfların Azərbaycana X-XI əsrlərdə məskunlaşması qeyd edilir.

Türk dünyasının ən qədim epiq abidələrindən biri sayılan "Kitabi-Dədəm Qorqud" eposuna diqqət yetirsək boyllarda ağqoyunlu və qaraqoyunluların yaşam tərzinin tam əks etdirildiyini müşahidə edərik.

Nəzərə alsaq epos oğuzların islamiyətdən önceki, islamiyyətin ilk çağlarındakı və sonrakı dövrləri ehətə edir və bu hadisələrin mütələq eksəriyyəti Azərbaycan və Şərqi Anadoluda baş verir, ona demək olar oğuzlar (qaraqoyunlular və ağqoyunlular) Azərbaycanda III Türk axinindən qabaq mövcud olublar. Görkəmlə ali mlərimiz Z.Bünyadov və O.Əfəndiyevin "ehtimal etməyə əsas var ki, sonralar qaraqoyunlu tayflarının tərkibinə daxil olmuş tayfların və qəbilələrin bir hissəsi artıq VIII-IX əsrlərdə Azərbaycanda məskunlaşmış və monqol istilası zamanı onlar bu torpaqlardan sixışdırılıb çıxarılmışlar" fikri yuxarıda qeyd etdiklərin dolayısı ilə doğru olması anlaşılmışdır.

Eyni zamanda, VIII-IX yüzilliklərdə yaşamış Əbuməhəmməd Əbdülməlik ibn Hisəm adlı ərəb tarixçisi Kitabül-ticān fi mülük himyər (Himyər hökmdarları barədə taclar kitabı) adlı tarixi

Qara Yusif

nayib-qarışma prosesi XI əsrən xeyli əvvəllərə təsadüf edir.

Məhz bunun nəticəsi idi ki, qəribi türkənlər Orta Asiya türkənlərinin birbaşa xələfləri olsalar da Şərqi, Orta Asiyada məskunlaşmış həm qəbilələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməyə başlamışdılar. Yeni keyfiyyətlərin qazanılması, fərqli xüsusiyyətlərin təşəkkülü prosesində ilkin vətəndən uzunmüddətli əzaqlaşma mühüm rol oynamışdır.

Bu versiyani gücləndirəcək digər fakt isə türk tarixçisi F.Kırzioğlunun qaraqoyunluların mənşəyini "Kitabi-Dədəm Qorqud" eposuna əsaslanaraq III əsrədə Şərqi Anadoluya Türkistandan gelmiş Mamik və Qonaq adlı türk bəyləri süləlesi ilə əlaqələndirməsidir.

Eyni zamanda, VIII-IX yüzilliklərdə yaşamış Əbuməhəmməd Əbdülməlik ibn Hisəm adlı ərəb tarixçisi Kitabül-ticān fi mülük himyār (Himyār hökmdarları barədə taclar kitabı) adlı tarixi

(ardı gələn sayılarımızda)

ƏBÜLFƏT MƏDƏTOĞLU

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ